

Ad „Egoizmus všeho živého“

Vesmír 77, 67, 1998/2

Genofobie

Richard Dawkins si za to může sám. Jak byl naivní, když se domníval, že někteří čtenáři jeho knihy *Sobecký gen* se budou obtěžovat číst ji dál než na konec druhé kapitoly!

Co se stalo osudem prastarých replikátorů za čtyři miliardy let? ... Nyní se hemží ve velkých koloniích, bezpečně uvnitř gigantických nemotorných robotů, oddělení od okolního světa, se kterým komunikují složitými nepřímými cestami, manipulující prostřednictvím dálkového ovládání. Jsou ve vás i ve mně, stvořili nás, tělo i mysl a jejich zachování je konečným důvodem naší existence. Udělaly velký pokrok, tyto replikátory. Nyní se jim říká geny a my jsme jejich nástroje přežití (s. 19–20). Na jedné věci se bezmála všichni kritikové shodnou. A to je citace právě této „reklamní“ pasáže. Její časté uvádění vedlo k převážně emocionálnímu odmítnutí teorie sobeckého genu. Jenže jedna věc jsou emoce a druhá věc jsou fakta. Faktem je, že teorie sobeckého genu je geniálně úspěšným vysvětlovadlem biologických jevů kolem nás. To, že má někdo pocit, že se mu to nelíbí, je irelevantní.

Dawkins je jen jedním z řady. Z řady Koperníka, Darwina a Freuda. Všichni tito pánové neustále sráželi Člověka z jeho „božského piedestalu“ a tak se z něho stal člověk. Každý takový proces s sebou nese porodní bolesti, ale to nic nemění na faktu, že nově narozené dítě je zdravější než jeho předkové (nový pohled na svět je přínosnější než ty předtím). Jediné, co Dawkins udělal, je explicitní vyjádření toho, co už tu dávno bublalo pod povrchem, ale právě proto si toho někteří nevšimli. Nejde o novou teorii, která by se nějak měla nebo mohla testovat. Jde pouze o nový úhel pohledu, vedoucí k otázkám, které bychom si jinak ani nepoložili. A v tom byl Dawkinsův nový pohled maximálně úspěšný a užitečný.

Pokud si zdatnost správně definujeme jako Hamiltonovu „inkluzivní zdatnost“*, tak je úplně jedno, jestli budeme mluvit o jedincích, kteří maximalizují svou inkluzivní zdatnost, nebo o genech, které maximalizují své přežití. Obě formulace říkají totéž. Jde mimo jiné o to, že pohled na jedince jako jednotku selekce může být zavádějící. Pokud vezmeme jako předmět selekce replikátor (např. gen), vyhneme se řadě omylů. (Mimořádně, proč někomu vadí *sobecký gen* a nevadí mu tradiční neodarwinistické paradigma *sobeckého jedince*?) Čtenář, který se s Dawkinsem setkává až zprostředkovaně, poznává bezmála démonickou postavu, která se zastává „zlých“ genů. „Genofobie“ řady lidí (viz např. R. Socha, *Vesmír* 69, 507–510, 1980/9, nebo S. Dóubal, *Vesmír* 69, 354, 1980/6) je pro mě zcela nepochopitelná. Rád bych slyšel jediný argument, proč by měl být vliv genů více deterministický a nezměnitelný než vliv prostředí. Geny a prostředí jsou si snad ještě bližší než dvě strany jedné mince. Pro každý jednotlivý gen jsou totiž nejdůležitější částí prostředí ostatní geny. Geny (jejich vlivy) jsou samy prostředím!

* Inkluzivní zdatnost je reprodukční úspěch jedince + reprodukční úspěch jeho příbuzných s ohledem na stupeň jejich příbuznosti. Každý z čtenářů nechť si vypočítá, kolik musí mít synovců a neteří, aby se sám nemusel množit vůbec.

Řadu odpůrců možná překvapí, že Dawkins, stejně jako např. Robert Wright (*Morální zvíře*, Nakl. LN 1995), prosazuje morálku, která *není* založena na evoluci (... *musíme své děti učit altruismu, protože nemůžeme očekávat, že bude součástí jejich biologické přirozenosti*, *Sobecký gen*, s. 139).

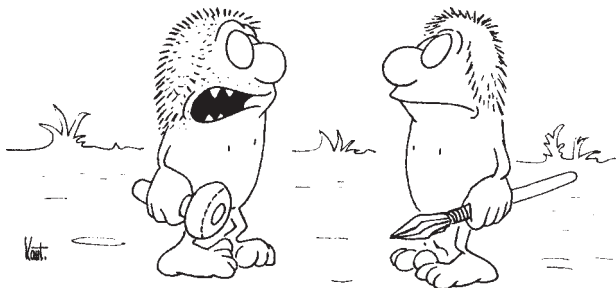
Gould má pravdu. Dawkins má také pravdu. V čem je problém? Gould, Midgleyová a další totiž kritizovali Dawkinse za něco, co vůbec netvrdil. *Geny nemohou být sobecké nebo nesobecké, stejně tak jako atomy nemohou být závistivé, sloni abstraktní nebo sušenky teleologické*. Stejně tak Mary Midgleyová, autorka tohoto bezmála legendárního výroku, nemohla Dawkinsovu knihu číst. Kdyby ji četla, jistě by si všimla, jak Dawkins na dobré dvacítky míst zdůrazňuje, že jde o metaforu. Stejně není od věci přečíst si jeho knihu pozorně. Můj obdiv k Stephenu Jay Gouldovi poněkud ochladl, když jsem si přečetl jeho kritiku Dawkinse (Pandin palec). Gould zaměňuje genový selekcionismus (týkající se evoluce) za genetický determinismus (který se týká ontogeneze). Dawkins mluví o evoluci, ne o ontogenezi. Gould se snaží vyrazit dveře, které Dawkins ani nezavřel...

Na každé chování se můžeme podívat ze dvou základních rovin. První se týká *mechanismu* chování (tj. primárních příčin), druhá se ptá na jeho *funkci* (tj. na jeho zdatnost). *Dawkins se nezabývá mechanismem soupeření, ale jeho následky*. Mnoho zmatků vzniklo právě zaměňováním těchto dvou fundamentálně odlišných rovin pohledu. Dawkins píše: *Jakýkoliv gen, který se chová tak, aby zvýšil svou šanci na přežití v genofondu na úkor jiných alel, z definice a tautologicky musí přežít*. Prostě gen, který se šíří (bez ohledu na způsob, jakým toho dosáhne), je *jakoby* sobecký. Toť vše. Když pekař zlevní rohlík o desetník, můžeme říci, že to nedělá pro zákazníky. Jejich uspokojení není *cílem*, ale *prostředkem* k jeho uspokojení. Záleží na naší libovůli, jestli pak jeho chování nazveme sobeckým, nebo altruistickým. A je naprosto zbytečné o tom vést debaty.

Pokud jde o altruismus Matky Terezy a podobné noční můry, jimiž antidawkinsovci straší dawkinsovce (Matka Tereza se přece nechová sobecky, přece), jen tak pro zamyšlení:

- Selektce s něčím musí pracovat, a to s variabilitou. Jediné, o co u darwinovských organismů jde, je, zda se množí hodně, nebo málo (nebo taky vůbec).
- Existuje něco jako memy (negenetická informace předávaná vertikálně i horizontálně). Gen pro celi-

„Jen co jsme utvořili pospolitý řád, ukradl někdo ze skladu pět pazourků.“ Kresba © Pavel Kantorek

bát končí v rodičovské generaci (jestli ji lze nazvat rodičovskou...). Naopak mem pro celibát byl a je celkem úspěšný.

- Celkem solidní inkluzivní zdatnosti lze dosáhnout i tehdy, když přímá zdatnost jedince bude nulová.
- Každá adaptace je hodna svého jména (často) jen v prostředí, kde byla selektována. Lidstvo je příkladem druhu, který žije někde úplně jinde.

Návrh: Vzhledem ke zkušenosti ze setkání s kolegy kritizujícími Dawkinse, kteří ho znali z druhé ruky (Pandina palec), se mi zdá nejlepším řešením debaty na toto téma odložit. Sobecký gen by měl do konce roku 1998 vyjít česky (Mladá Fronta, edice Kolumbus). Připadá mi totiž trapné kritizovat něco, co neznám, a to navíc na základě pocitu, že se mi to nelíbí.

Tomáš Grim

Všechno do jednoho pytle?

Autor věnoval, a v tomto smyslu adresoval, svůj článek etikům,^{*)} k nimž se nepočítám, a proto bych měl mlčet. Jenomže adresa asi není přesná, neboť článek se týká problému povýtce ontologického (tzn. způsobu bytí jsoucího). Někteří mě upozorňovali, že je to celé vtíp, jiní, že jde o provokaci, která má snad nastavit zrcadlo zpodoblému myšlení. Vtíp by to byl špatný už proto, že je to moc dlouhé. Provokace, která chce být výzvou k myšlení – s tím by se dalo souhlasit. Ale myšlení musí být spojeno s vůlí ke *srozumění se s těmi, k nimž se obrací*. To pak přinejmenším vyžaduje nesměšovat různé diskurzy, jak říkají jedni, či nemíchat různé řečové hry, jak varují druzí (dříve se říkalo: jeden o voze, druhý o koze). Možná jde ale o povídku, o vyprávění příběhu, a pak bych měl opět mlčet, protože nejsem literární kritik. A jako pouhý čtenář mohu jen konstatovat, že tento příběh z oblasti science-fiction byl napsán svěžím způsobem, svědčícím o kvalitách autora. Jenomže jsem na pochybách. Co když si autor myslí, že pomocí výsledků současné vědy vyvrátil celé dvouapůltisícileté myšlenkové úsilí filozofie? Pak je třeba zřejmě protestovat a upozornit na nejasnosti (terminus technicus autora článku) v článku obsažené. Je třeba hájit lidi stejně jako geny, obojím je totiž připisováno něco, čím se vůbec nevyznačují. V čem spočívá nejasnost všeobecného sobectví? Co nám říká slovo *sobec* a odkud je vzato? Sobec je, zhruba řečeno, takový člověk, který se snaží všechno si přivlastnit (všechno sobě), a to na úkor jiných lidí. Takoví jsou někteří, takový být mohu, ale nemusím. Kdyby takoví byli všichni lidé, pak by to nic nevyhovovalo o rozdílných možnostech, jaký být. *Sobectví* by byla možná vlastnost, kterou bychom odlišili člověka či všechno živé od kamene. Není ale skála sobecká ve svém lhostejném čnění? Pak už bychom položili rovnítko mezi sobectví a jsoucno vůbec. Zbylo by nám nesobecké nejsoucno. Ale nenechme se strhnout nadšením autora pro zobecnování. Víme dobře, že tomu, co je sobectví, rozumíme ze způsobu bytí člověka, tedy z porozumění sobě a druhým lidem, neboť se sobě ukazujeme a také druzí se nám ukazují jako *sobectví* nebo *nesobectví*. Být sobecký není žádná lidská vlastnost, nýbrž možnost patřící ke způsobu

*) Když už se autor pouští na tenký led, kterým pro něho filozofie zřejmě je, a chce provokovat etiky, měl by se alespoň podívat do nějaké úvodní učebnice filozofie a připomenout si např. proč a jak se používají slova „ego“, „vč“ ap. Jistě by si všiml, že přičítat žízale či vrbě ego je nesmysl a mluvit o egoizmu všeho živého je trapné nedorozumění. Všiml by si také, že „být nějaké něco“ je přímo definice věci. Filozofie je přísné myšlení ne méně než speciální vědy a domnívat se, že si lze s filozofickými slovy jen tak pohrávat, znamená zesměšňovat se v očích filozofů stejně, jako se zasměšňují ti, kteří dělají totéž s termíny vědeckými, přísně a přesně vymezenými.

našeho bytí. Učiníme-li předmětem svého pozorování a výzkumu nějaké jsoucno (zvíře, rostlinu, gen ap.) a zjistíme například, že usiluje o to, aby se rozšířilo ve svých potomcích bez ohledu na vše ostatní, pak je lapsus, nazveme-li jeho chování bez dalšího sobeckým. Neboť by to vyžadovalo předem zjistit, zda zvolilo *sobectví* jako možnost, zda vůbec k jeho způsobu bytí náleží volba z možností tak, jak o tom víme u člověka. Přenos toho, jak si sami rozumíme, na zvířata, rostliny či geny, je první hlavní chybou zde předváděného postupu. Druhou hlavní chybou pak je, že to, co bylo takto vloženo do všeho živého a učiněno všeobecnou vlastností, je přeneseno zpět na člověka a sobectví je prohlášeno za všelidskou vlastnost, se kterou nic nenaděláme, protože je tak samozřejmá jako dýchání (viz závěrečnou část s titulem *Poučení*). Tato dvojnásobná dezinterpretace sice přináší elegantně jednotný pohled na vše živé, ale za cenu prázdné všeobecnosti, za cenu, že se nám právě specifika lidského bytí a bytí zvířat, rostlin, případně genů ztratí. Kdyby fyzikové, kteří použili slovo práce (jež pojmenovává původně jistý základní fenomén lidského bytí) a definovali práci jako součin síly a dráhy, postupovali jako náš autor, pak by museli označit všechny biology hledící do mikroskopu, všechny myslitele nad knihou, vojenskou stráž stojící na hranici ad. za lenochy, protože nepůsobí silou po dráze. Tak jako kuň táhnoucí naložený vůz nepracuje v tom smyslu, ve kterém patří práce k lidskému způsobu bytí, tak také není sobeckým vlk trahující svou kořist ani gen šířící se na všechny strany. Možná, že věda je souhrnem elegantních příběhů, jak nám autor naznačuje, ale určitě ne každý elegantní příběh je součástí vědy.

Jiří Michálek

O altruismu coby formě egoizmu

Zrzavého zajímavý a jako obvykle brilantně a vtípně podaný článek na dawkinsovské téma „O sobeckosti všeho živého“ asi každého zaujme nejen biologickým obsahem, ale ještě víc provokativními implikacemi do oblasti morálky – altruismus je podle něj jen zvlášť rafinovaným druhem egoizmu, nemá smysl se „vysilovat pohoršováním nad špatností ultrasobeckých jedinců“. Máme zde v krystalicky čisté formě to, za co jsou přírodovědci často plísněni – že totiž nepřipustně zjednodušují svět kolem nás na jakýsi bezduchý stroj, který nemá žádný vnitřní smysl, a že značnou měrou přispěli k mravnímu úpadku lidstva, relativizaci, či spíše cynickému popření duchovních hodnot. Vskutku, člověk by se ani nedivil, že až si tenhle článek přečte třeba náš filozofující pan prezident, utvrdí ho to v jeho vícekrát veřejně vysloveném přesvědčení o zhoubném vlivu vědy a nutnosti poohlédnout se po nějaké alternativě založené na archetypální moudrosti nebo něčem takovém. Na mysl přijdou i několik let staré články ekonomicko-ideologických poradců našich čelních politiků, kteří hlásali tezi, že altruismus je vlastně ve společnosti největším zlem. Vede ale důsledná aplikace přírodovědeckého světového názoru (promiňte ten zprofanovaný termín, asi bych měl raději říkat módněji „paradigma“) opravdu nutně k závěru, že kategorie jako dobro a zlo, všelijaké city či krása jsou jen a jen naivní iluze a že jediné, o co v reálném světě jde, je sobecká reprodukce genů? Jsme tedy opravdu postaveni před volbu mezi morálně nihilizující přírodovědou a nějakým alternativním vpravdě religiózním základním pohledem na svět, který více nebo méně popírá nároky vědy na úplný a bezrozporný výklad světa? Myslím, že ne. Myslím, že je určitě dost přírodovědců, kteří sice pevně věří,

že náš svět, to jsou pro všechny praktické účely jen „molekuly a nic jiného“, ale na druhé straně mají neodbytný pocit, že za tím přecejem bude ještě něco víc. To „něco víc“, ten případný vnitřní smysl, samozřejmě není a nemůže být předmětem biologie. Mně prostě připadá (samozřejmě nikterak originálně), že uspokojivou cestou z onoho přírodovědecko-transcendentálního dilematu je to, že náš svět vznikl Velkým třeskem (byl stvořen) „schválně“ tak, že zákonitě vede k vytváření oněch bizarně složitých soustav, kterým říkáme živé organizmy. Na určité úrovni složitosti se pak objevuje i to, čemu se říká „vědomí“, schopnost přemýšlet mimo jiné o věcech filozofických, etických a o podobných podivnostech. To vše se uskutečňuje výhradně prostřednictvím vývoje (v zásadě asi darwinovského), založeného na přírodních zákonech od počátku daných, tedy prostřednictvím „sobeckých principů“. Nelze se ale zbavit dojmu (alespoň já se jej nemohu zbavit), že jsme v tomto vývoji někde v polovině pozoruhodné cesty a že vznik něčeho, co je schopno přemýšlet, systematicky poznávat podstatu vesmíru či skládat symfonie, je jen začátkem čehosi dalšího. Přiznávám se tedy, že věřím, že to všechno směřuje k nějakému lákavému cíli, k jehož dosažení bylo nutné právě ono nastavení parametrů a zákonů na počátku. Myslím, že v této „uvědomělé“ fázi už altruizmus, dobro a takové věci nabývají aspoň zčásti jiných dimenzí než v té „čistě biologické fázi“.

Řekl bych, že pokoušet se nějak blíže definovat ten cíl, ke kterému se prostřednictvím zdánlivě podivných mechanismů směřuje, je dosti bláhové (ačkoli různé církve a sekty právě v tom mají neobyčejně jasno a domnívají se, že o tom vědí pozoruhodné detaily).

Je jasné, že tohle je jen víra, stejně nedokazatelná jako víra, že celý svět žádný vnitřní smysl nemá a vše je jen honba genů za maximální reprodukci. Myslím ale, že taková víra, která nejenže není v rozporu s přírodovědeckým názorem na svět, ale v určitém smyslu z něj vyplývá, dělá přinejmenším život příjemnějším. Umožňuje nám žít s pocitem, že náš svět je celkem v pořádku, že se nemusíme nijak stydět za intuitivní pocity obdivu k jeho uspořádání či pocit jeho vnitřního smyslu a že se při tom obejdeme bez víry v nějaké občasné nadpřirozené intervence či jakékoli jiné narušování univerzálního řádu založeného na přírodovědeckých principech.

Václav Hořejší

O morálce a neuronech

Lze se bránit geneticky naprogramovanému nemorálnímu egoizmu?

V jednom ze svých gramotingtanglů, vysílaných před více než třiceti lety, uvažoval Jiří Suchý o lidech dobrých a zlých. Jestli se dobře pamatují, říkal tehdy přibližně toto: V životě se dostáváme do styku s lidmi slušnými, dobře vychovanými, kteří nelžou a nekradou, prostě se vyznačují vlastnostmi, které považujeme za dobré. Těch druh lidí obdivujeme a vážíme si jich. Jiní se vyznačují vlastnostmi zcela opačnými a těmito lidmi samozřejmě opovrhujeme. Jiří Suchý tehdy vyjádřil názor, že těm dobrým bychom se snad ani tolik obdivovat neměli a ty špatné bychom zase neměli příliš zatracovat. Ti, co se chovají slušně, už jsou prostě takoví, a jinak by se ani chovat neuměli. Daleko více bychom si měli vážít např. kleptomana, který se silou vůle přinutí týden nekrást. Náš národní bard to samozřejmě tehdy říkal jinak, lépe a vtípněji. Zde však nejde o přesnou formulaci, důležitá je ta základní myšlenka, podle níž je lidská osobnost předem nějak naprogramová-

na, takže člověk za všechny hlouposti, které v životě natropí, vlastně ani tak moc nemůže. Na tuto oblíbenou lidovou filozofii jsem si vzpomněl, když jsem dočetl článek Jana Zrzavého *O egoizmu všeho živého*. Je to jistě teorie pochopitelná a jaksi lidsky sympatická, jenže v některých situacích může být její aplikace přecejem poněkud choulostivá. Ono se na ni totiž dá svést všelicos. Pokud jde pouze o pohromy domácí, pak to ještě jde. (Tu vázu po tetě Viktorii jsem rozbil, vždyť víš, Marie, jaký jsem od přírody nešika.) Trochu vážnější případ popisuje např. Emil Vachek v románu „Bidýlko“. Tam se předseda senátu viceprezident Kvěch oboří na kapesního zloděje Stavinohu:

„Tento muž krade, protože je notorický ničema.“

Stavinoha byl zničen. On, a notorický ničema! Byla kdy vyřčena větší nespravedlnost? On, který se klidně, poctivě, přímo šosácky živí tím, co umí, ...

a o něco dále opět viceprezident Kvěch:

„Ferdinande! Proč jen provádíte samá lumpáctví, zatímco společnost má nárok na vaše lepší já?“

„Lumpáctví,“ sykl Stavinoha, „ale já na to řeknu, že zlodějství není žádné lumpáctví.“

A čtenář je zde samozřejmě na straně obžalovaného. Dodejme, že nešťastný hrbáč a kapsář-džentlmen Stavinoha je skutečně sympatická postavička, které máme chuť ledacos odpustit. Zapomeňte teď chvíli na beletrii a vzpomeňte si na zločiny různých sexuálních deviantů nebo na vražedné pokusy několika násobně trestaných vrahů. I tito lidé bývají k svým činům nutkáni zvrhlým nekontrolovatelným pudem a mají pocit, že za své zločiny nemohou. A kdybychom psychiatrům, psychologům či neurologům položili otázku, proč tomu tak je, že někteří z nás jsou po všech stránkách bezúhonní, kdežto jiní myslí jen na neřesti, tak by nám jistě dokázali vysvětlit, že někteří z nich skutečně trpí určitou poruchou a za to zlo, které páchají, mohou vlastně jejich geny.

Článek Jana Zrzavého je o chromozomech a genetice a o jejich vlivu na to, jací jsme. Většina lidí si genetické vlivy představuje asi tak, že ještě dříve, než se narodili, dodaly chromozomy jejich právě se tvořícím buňkám přesné instrukce, jak se mají dále vyvíjet. Většinou též víme, že geny nerozhodují pouze o našich fyzických proporcích, ale že určují do detailů i morfologickou strukturu všech našich orgánů a mezi nimi i toho nejdůležitějšího, mozku. Podle toho bychom tedy mohli usuzovat, že ten, kdo krade, jako např. kapsář Stavinoha, krade pouze proto, že ho k tomu nabádají jeho neuronové sítě, sestavené dle návodu jeho osobních chromozomů, které se však bohužel malinko liší od sítí a obvodů viceprezidenta Kvěcha (a naštěstí také od většiny jeho spoluobčanů). Přijmeme-li tuto myšlenku, dojdeme k závěru, že žádné naše lumpárny nám nemá nikdo vyčítat, neboť ten, kdo krade, činí tak pou-

„Čekej“
Kresba © Pavle Kantorek

„Vyslechněte rozsudek!“

Kresba © Pavel Kantorek

DISKUSE

ze proto, že ho k tomu nabádá jeho mozek, resp. malinko odlišné interní neuronové sítě. Podle tohoto návodu bychom všichni mohli klidně a beztrně vyvádět co nás napadne. S tím asi nikdo z nás, a věřím, že ani Jan Zrzavý, nebude chtít souhlasit. Přitom to, o čem ve svém článku píše, je v podstatě pravdivé, jen závěr mu podle mého názoru nějak nevyšel.

Pokusme se tedy nalézt, kde se stala chyba. A aby to bylo názornější, přizvěme si na pomoc obyčejnou kobylku luční. V jejím nervovém systému je jeden zvláštní neuron, který je možno snadno identifikovat. Když neurovědci zkoumali u pěti kobylek propojení tohoto neuronu s neurony okolními, zjistili k svému překvapení, že je u každé z pěti kobylek jiné. A to přesto, že jejich genetický materiál byl stejný, což znamená, že též mezineuronální spoje měly být u všech zkoumaných kobylek identické. Zmínění vědci byli nuceni přijmout závěr, že spoje byly modifikovány až během života kobylek, a to jako důsledek individuální zkušenosti každé z nich. Některá snad prožila idylickou pohodu v klidném koutku louky u lesa, kdežto její sousedka se musela neustále skrývat před hladovou ještěrkou, a tyto jejich životní zkušenosti se pak promítly do jejich interneuronálních spojů. Od té doby získali neurovědci množství daleko přesvědčivějších důkazů o tom, že se struktura mozku neustále vyvíjí a že tento proces je závislý na specifických podmínkách a zkušenostech každého jednotlivce. Říkáme tomu plasticita neuronových struktur (viz též článek R. Rokyty a S. Hrabětové, který připravujeme do příštího čísla).

Rodíme se vybaveni základní mozkovou strukturou, která bude ovlivňovat náš další duševní život. Někdo bude toužit po mírumilovném soužití s okolím, jiný bude jen těžko krotit svou povahu choleri-

ka. Klidšas může přitom být nadaným matematikem a cholerik může mít sklony umělecké. Nebo naopak. Své základní vlastnosti budeme těžko měnit, ty však neurčují náš morální profil. Klidšas matematik si může stejně dobře připravovat složitý plán k přeapadení banky jako dizertační práci z teorie množin. To, co způsobí, že se z nadaného matematika nestane univerzitní profesor, ale vypočítavý lupič, bývá složitý proces daný životními zkušenostmi, prostředím, ve kterém dotčený vyrůstal, duševními traumaty, která utrpěl. Tyto faktory při dlouhodobém působení vytvářejí v mozku nové synaptické spoje a tím i nové, zlé neuronové moduly.

Náš morální profil se tedy formuje, přizpůsobuje a dotváří po celý život. A to pro nás může být skvělou příležitostí nechovat se otrocky jen podle strategie egoistických genů, které nás nabádají přizpůsobovat se strategii maximálního zisku. Nekritizují názory Jana Zrzavého na „teorii sobeckého genu“ ani jeho závěry, které z aplikace této teorie odvozuje. Odmítám však jeho konečné filozoficko-molekulárně-biologické poučení. Na rozdíl od něho věřím, že člověk – oproti ostatním živočichům – se může a musí vzpírat tomu, co mu genetický materiál vnucuje, a že se občas i vyplatí odmítat nabízené ultrasobecké cíle. Struktura mozku je plastická. A lidský mozek se na rozdíl od jiných vyznačuje tím, že jedinec může s touto plasticitou nakládat dle vlastní vůle. Dá to práci, ale možné to je. A v tom je naše veliké štěstí i naděje.

Petr Jirounek

Milí oponenti,

když člověk píše, musí se smířit s tím, že tato činnost nepřináší jenom honoráře, ale také čtenáře. Jestliže člověk píše o věcech sporných a nepřijemných, musí být připraven i na to, že se čtenáři ozvou; staří existencialisté museli udělat podobnou zkušenost, již pregnantně formulovali větou „Peklo, to jsou ti druzí“. Tohle všechno se mi stalo, nikoliv poprvé, výběr z reakcí si můžete přečíst v číslech 3 (úvodník), 4 (dopisy čtenářů) a v tomto čísle (dopisy na s. 304 a diskuse na s. 343). Tentokrát se mi od oponentů dostalo i jakýchsi nábožensko-lyrických vyznání (Hořejší, s. 344) – je cosi v mém psaní, co v čtenářích probouzí to nejhorší.

Ačkoliv si dva oponenti, pánové Michálek (viz s. 344) a Kaláb (4/98, s. 184), kteří zřetelně nepochopili vše, stěžují, že to bylo moc dlouhé, nezbyvá než se k problematice ještě jednou vrátit. Bylo to moc dlouhé, a *nestačilo to*. Bohužel v některých případech ani pokračování stačit nebude, neboť někteří oponenti snad ani neumějí číst. Prosim čtenáře, aby se vrátili, pokud jim to stojí za to, k mému textu a uvidí sami, co jsem mnil „einsteinovským obratem“ (2/1998, s. 67; viz Kaláb) a že se nikterak nepřimlouvám za obecnou exkulpaci (pozn. red.: *ospravedlnění*) osob, které nám škodí či překážejí, tedy tzv. zločinců (s. 71 tamtéž; zde viz Jirounek). V příštím *dlouhém* článku snad i vysvětlím panu Bůžkovi (4/98, s. 184), že opravdu nemusí zabíjet babičky a stejně může zůstat normálním egoistou, panu Jirounkovi, že individuální plasticita lidského mozku není nic, co bych popíral, ba ani nic, co bych považoval za důležité v tomto kontextu (různí lidé během života získávají také různě zkažený chrup a různě ztvrdlá játra, což neznamená, že tyto orgány prostrádají genetickou determinaci – anebo ano?), a hlavně se pokusím zareagovat i na rozumné, byť neseřsané námitky, které šly k věci (Storch, Horáček).

Teď jen krátce a formálně:

■ Všichni ti, kdo mi vyčítají, že jsem si něco vymyslel a teď si myslím bůhvíco jsem tím nevysvětlil (Kaláb,

Mgr. Tomáš Grim (*1973) vystudoval zoologii na Přírodovědecké fakultě Masarykovy univerzity v Brně. Na katedře zoologie Univerzity Palackého v Olomouci se zabývá etoekologií hnízdního parazitizmu.

Jiří Michálek (*1941) vystudoval Přírodovědeckou fakultu UK. Žák profesora Patočky. Věnuje se fenomenologii na Katedře filozofie přírodních věd PŘF UK. Je autorem knih *Co je filozofie?* a *Topologie výchovy*.

Doc. RNDr. Václav Hořejší, CSc., (*1949) vystudoval Přírodovědeckou fakultu UK v Praze. V Ústavu molekulární genetiky AV ČR se zabývá popisem a charakterizací molekulárních struktur imunitního systému.

Prof. Ing. Petr Jirounek, DrSc., (*1938) vystudoval Elektrotechnickou fakultu ČVUT v Praze. Na Lékařské fakultě Univerzity v Ženevě přednáší obecnou farmakologii a neurofarmakologii. Zabývá se také výzkumem neurofyziologických interakcí mezi gliovými a nervovými buňkami.

RNDr. Jan Zrzavý, CSc., (*1964) viz *Vesmír* 77, 44, 1998/1

Michálek a paní Patrná z Liberce), dávají najevo, že netuší, kde biologie v posledním čtvrtstoletí meškala a co tam dělala. Dawkinsovský pohled je dnes zcela všeobecně přijat v těch biologických oborech, které mají s ultimátními příčinami (viz Grim na s. 343) biologických jevů co do činění, a to, o čem jsem napsal článek, je dnes ta nejortodoxnější ortodoxie, něco jako že Země je skoro kulatá a homeopatie švindl. Ani to nešťastné slůvko „sobecký“ není původně moje; sám bych tomu radši říkal třeba „úspěšný“, „normální“, „přežívající“ – a opakem by pak nebyl altruismus, nýbrž „neúspěšnost“, „nenormálnost“ a „neschopnost přežít“.

■ Cílem vědy je vysvětlit všechno pomocí co nejušpornějšího epistemologického aparátu. Máme-li úšporný epistemologický aparát, musíme se ptát, zda vysvětlí všechno, a samozřejmě zjistíme, že nikoliv. Na okrajích každé teorie se nacházejí podivnosti, pro něž musíme vymýšlet různá *ad hoc* vysvětlení, což se nám vždycky podaří. Správná je hypotéza, která těchto nesystémových *ad hoc* vysvětlení potřebuje nejmíň; její konkurentky, ať sebepěknější, jsou zkrátka suboptimální, pokud jsme si za kritérium optimálnosti zvolili jednoduchost, jasnost a srozumitelnost – což věda před pár sty lety udělala. Pokud se nám podaří na vztah člověk–společnost aplikovat stejný vysvětlovací aparát jako na vztah gen–špaček nebo špaček–hejno nebo gen–hejno, je potom slabým protiargumentem, že tím nějaké metaforické pojmy „ztrácejí nárok na etický zřetel“ (Havel, úvodník 3/98) nebo že tím „vyvracíme celé dvouapůltisícileté myšlenkové úsilí filozofie“ (Michálek). Takové věci se vskutku občas stávají. Nejsou žádná témata, která by si filozofie (nebo věda) mohla monopolizovat, o čemkoliv může mluvit kdokoli. Fakt, že lidská společnost nezabývá babičky, je zcela legitimně metabolizován vědou; že se o tom někde v jiných úrovních vedou nějaké jiné řeči, není, abych tak řekl, můj džob. (Zdůrazňuji, že by mě ani na okamžik nena-

padlo posílat filozofy do práce, aby „působili silou po dráze“, dokonce ani v tom případě, kdyby se vskutku ukázalo, že jejich užitečnost nedosahuje zářících výšin společenské užitečnosti Pohraniční stráže; blíže viz Michálek.)

■ Vždycky mě fascinuje dětinná důvěra polemiků, že jejich oponent si vlastně myslí to, co oni, a že na něho lze tedy působit jakýmsi všelidským pomrkáváním, respektive ho zahnat do rohu poukazem na jakési neporušitelné principy. Pánové, od toho je oponent oponentem, že si některé věci myslí jinak. Je známá věc, že potkají-li se lidé různých paradigmat, dejme tomu jeden něčemu věří a druhý ne, oba cítí nad tím druhým převahu; diskuse se pak buď vede o formální logice či empirické hodnotě jednotlivých výpovědí, anebo nemá jiný smysl než sebezprezentaci (což chtějí sobecké geny) či socializační (což také chtějí sobecké geny). Už jsem citoval Havlův argument o nebezpečí ztráty etického obsahu některých pojmů (co když odpovím „už aby to bylo“?), Michálkovu obavu z vyvrácení myšlenkového úsilí filozofie (co když ji nesdílím?), pěkná je také Hořejšího nejistota, zda se „naš filozofující pan prezident“ nezhroutí, až si přečte můj článek (co kdyžby mi to nevadilo?). Jsou lidé, říká se jim fundamentalisté, kteří si myslí, že jsou na světě hodnoty, ty jejich, které nemají tržní hodnotu, neboť se s nimi žádné handle konat nesmějí. Odmítají uznat, že opakem hodnoty, té jejich, je nějaká jiná hodnota, ta někoho jiného. Narazí-li na bytost, která jejich principy nesdílí, nebo dokonce na bytost vůbec popírající existenci obecných principů, o nichž se nediskutuje, stávají se svou vinou zbytečně zranitelnými.

Na polemiku mi bohužel zlá redakce nevyhradila dost prostoru. Nezbyvá tedy než odkázat na připravovaný článek *Genetika a epidemiologie – dvě stránky jedinečné lidské osobnosti*, z něhož některé čtenáře, jimž i *Egoizmus* připadal příliš tvrdý, hnusný, protilidský a (omylem) protimorální, patrně trefí šlak. **Jan Zrzavý**

Neveselé kapitoly o vědě a moci II.

(Albertov č. 5, první část)

OTAKAR POUPA

Návrat z lesa

Bylo to 12. května 1945. Dlažba se třpytila v prudkém odpoledním slunci tisíci drobných střípků. Šel jsem zas po dlouhých měsících ulicemi hlavního města, které teď páchlo naftou, spálenou v motorech. Na obrubnicích chodníků mělo čerstvé šrámy po tankových pásech, rozbořené domy a vytráskaná okna po bombách, co tady vybuchly jako poslední v téhle válce. Ulice na předměstí se zdály nekonečně dlouhé, ale byl jsem rád, že už jdu a že už neseďím v polorozpadlém automobilu, který nás, a bylo nás na tu trosku šest, vezl hodiny a hodiny z lesů. Ale tak docela konec to přece ještě nebyl. V příkopu bylo převržené nákladní auto, plné ruských vojáků; šest mrtvých leželo na kraji silnice pod těžkými zelenými plášti a všichni byli bosí. Poslední živý, co ho nakládali do sanitky, měl rozdrčenou pánev a strašlivě křičel bolestí. Podél silnice tryskem pádil osedlaný ryzák bez jezdece, třmeny ho bily do boků, letěl jako šílený pořád kupředu po silnici rovné jako šňůra s vysokým lesem po stranách, až zmizel na obzoru, tam, co se silnice překlápila přes svah. Když jsme tam dojeli, a pak sjížděli do širokého údolí, viděl jsem ho ležet mrtvého na kraji lesa a u něho vo-

jáka se samopalem. Břicho mrtvého koně je neuvěřitelně veliké.

Občas nás zastavovaly hlídky a museli jsme objíždět stojící tanky a obrněné automobily. Nakonec mě vysadili na okraji města. Šel jsem dlouhými ulicemi předměstí, posypanými střepinami skla, a myslel jsem si, jestli tohle vůbec někdy někdo bude schopen uklidit. Jak jsem se blížil ke středu města, bylo tam víc a víc tanků a na nich, na pancéřích, spali dohola ostříhaní vojáci. Tu a tam bylo slyšet harmoniku a zpěv.

Šel jsem a šel až na hlavní náměstí se sochou patrona na koni a s kyticemi na soklu. Kde jsem tu první noc přespal, na to se už nepamatuju. Druhý den ráno jsem se konečně zastavil na začátku ulice lemované akáty, co vede do univerzitní čtvrti. Albertovský kampus!

Tohle byla chvíle, na kterou jsem se těšil po celých šest dlouhých válečných let. Až už tady nebudou ti, co nás odtud jednou na podzim v listopadu vykopali jako mizernou sebranku. Museli jsme se schovávat, a když jsme se nechtěli vzdát své práce, museli jsme ji dělat tak, aby to neviděli, pod nenápadnou firmou. Od vědy ve světě nás dělily vybuchující bomby, světlomety, gestapo a ostnatý drát koncentračních táborů, stanná práva a popravy, a na

konci války hlad. Když jsem tudy za války musel někdy projít, stáhl jsem se ještě víc do sebe a díval jsem se raději na zem než na okna laboratoře, kterou jsem důvěrně znal a kde tehdy byli cizinci. Vykročil jsem zvolna, abych tuhle chvíli prožil jak se nejvíc dá, a vychutnával jsem každou minutu, jak jsem se blížil k našemu ústavu s velkou rotundou. Albertov, číslo 4!

Bylo tam pár známých a ti mi řekli, že mám jít naproti do ústavu přes ulici, že nám ho přidělili po Němcích. Albertov č. 5. Bože můj, celou budovu! Tolik místa! Znáám ji jen zvenčí.

Klika staré, velké budovy povolila snadno, ale když jsem otvíral vrata, zdála se mi velice těžká. „Budeme s tím muset něco udělat,“ říkal jsem si, „až sem začnou chodit studenti.“

Stál jsem ve staré hale s opuštěnou vrátnicí. Bylo tam mrtvé ticho, a když jsem šel dlouhou chodbou v postranním traktu, slyšel jsem ozvěnu vlastních kroků na rozviklaných černobílých dlaždicích. Připadal jsem si jako vetřelec. Po postranním schodišti jsem šel pomalu do prvního poschodí, a když jsem byl asi uprostřed schodů, uslyšel jsem odněkud zdola klapnutí dveří. Zbystřil jsem sluch. Po špičkách jsem šel zpátky do přízemí, a pak pomalu, krok za krokem, do sklepa. Svítala tam jen malá žárovka a já jsem stál a čekal. Z chodby vedlo několik dveří natřených hnědou barvou. Jedny se otevřely a vyšel z nich bělovlasý kulhavý stařík v šedivém plášti. Zamžikal očima do světla, pak mě uviděl, zastavil se, na chvíli sklopil hlavu, znova se na mě podíval a řekl: „Doktor?“

„Ano,“ odpověděl jsem.

„Čech?“

„Samozřejmě!“

Přišoural se ke mně a podával mi ruku. „Jmenuju se Svoboda. Byl jsem tady celou válku a jsem rád, že už je to za námi.“

Vytáhl z kapsy obrovský svazek klíčů. „Zrovna jdu na zahradu trochu okopat pivoňky. Už hodně nasazují na květ.“

Říkal jsem si, že člověk, který okopává v téhle době pivoňky, asi po mně nebude střílet, a tak jsem odložil opatrnost.

„Podívejte se, pane Svobodo, tramvaje nejezdí, a tak mám v nohách už dost kilometrů. Jestli proti tomu nic nemáte, tak si někde sednu a počkám, až to dojeďte. A pak bych se tady trochu rád podíval. Nebyl tu ještě nikdo? Myslím z nás, Čechů z univerzity.“

„Ne, nebyl.“

„Víte,“ dodávám skoro jako na omluvu: „My tady teď začneme pracovat.“

„To je moc dobře, že se začne zas s něčím rozumným,“ říká pan Svoboda v chodbě v přízemí, kam jsme zatím došli, a otvírá jedním klíčem z toho obrovského svazku dveře do místnosti, která je napůl kancelář a napůl laboratoř, s okny do zahrady.

„Tadydle sedával moc slušnej člověk. Taky to nikam nedotáh’. Byl docentem a bylo mu už přes padesát. Ale uměl. A nemohli ho postrádat, poněvadž ti všichni kluci, co tady vládli, neměli o vědě ani páru. Ale byli příslušníci Strany a taky SS. Tak si tady sedněte a já za chvíli přijdu. Moc toho ale asi tady nenajdete. Byl tady lazaret SS a co tady za něco stálo, tak to už dávno odvezli.“ A vyšoural se zas ze dveří.

Sedl jsem si. Bolely mě nohy a ta židle byla taková příjemná veteš, vypletaná tenkým rákosovým pletivem, s kulatým opěradlem. Vysoká zamčená skříň se skleněnými výplněmi, kterými bylo vidět dovnitř, byla plná přístrojů a všechny měly u inventárních čísel žlutou značku. Dva nebo tři mi připadaly známé. Šel jsem se podívat blíž. Ovšem! Byl to ten galva-

nometr, co jsem s ním pracoval před válkou. Zase jsem si sedl a dál jsem se díval okolo. Napravo na zdi vedle okna byl pěkný starý rámeček a v něm ohavná barvotisková pohlednice s obrazem Führera. Už jsem se na něj nechtěl dívat, zvláště ne dnes, a tak jsem sundal ten rámeček ze zdi, vzadu byl chatrný kousek krabice od cukru, a tak jsem tu pohlednici bez obtíží vyndal a hodil do koše na papír.

Je tu takový klid, člověk by ani nevěřil, že je jen pár dnů po válce a že se možná ještě někde střílí. Z okna je vidět pečlivě pěstovanou zahradu a pan Svoboda okopává, obrývá a uhrabává hlínu kolem mohutných pivoňek. Pak jsem ho viděl, jak pečlivě čistí nářadí, pak ho bylo slyšet někde pode mnou dole ve sklepě, to ho asi ukládá. A za chvíli slyším, jak se blíží po chodbě, klepe a vstupuje, trochu rozpačitě. „Máte pěknou zahradu, pane Svobodo. Na to, že byla válka, moc pěknou!“

„Však mi to dalo moc práce to zachovat. Ti kluci na mně pořád chtěli, abych tady pěstoval brambory. No, mám jich pár řádek, ale za rohem. Vždycky jsme jim to nějak vymluvili, tady s docentem, co býval v týchle místnosti. To není moje zahrada, to je ústavní, a pan profesor, dej mu pánbůh nebe,“ jmenuje židovského profesora farmakologie, „ji mival moc rád. Chytili ho prej někde v Holánsku. To byl zlatej člověk. A pak, docent! Vydržel to tady skoro až do konce, a potom se rozloučil a že se nějak dostane do Vídně. Měl Prahu moc rád.“

„Poslechněte, pane Svobodo, co je tohle zač, ta skříň tady?“ A ukazují na tu skleněnou almaru s přístroji, z nichž jsem jeden bezpečně poznal.

„To bylo, když vás naproti zabrali.“

Vzpomněl jsem si, že nám někdy potom kdosi povídal, že po našem ústavu chodil jeden kulhavý docent z německé fakulty v uniformě SA a svou holí s gumovou zátkou na konci mlátil vztekle do našich aparátů. Řekl jsem to panu Svobodovi. Příkladoval.

„Tomu bych se ani nedivil. Měl český jméno jako já a byl někde ze Sudet. Velikej převít, kterýho se moc lidí bálo. Ale docent mi taky povídal: ‚Svobodo, seberte se, a co se dá, tak z těch ústavů přineste sem!’ A pak to sám označoval těma žlutejma značkama a musel jsem to zavřít do týchle skříně k němu. ‚Koukejte, nikomu nic neříkejte, že to je tady,‘ povídá. ‚To není naše, tak voni na to sahat nebudou.‘ Říkal pořád voni, že k nim jako nepatří.“

„A jak to přežil?“ ptám se.

„Všelijak. To víte, moc uměl, tak ho potřebovali. Zvláště co se týkalo letců. Ale nic víc než docent, když už ten titul měl každěj usmrkanec a když si náckové rozdělili profesury po Židech. I na něj už to nakonec bylo dost. Podívejte se,“ otevřel jednu skříň. Byla plná prázdných lahví.

„Vino, nic jinýho nechtěl pít. To tam nahoře, to byste viděl! Ostatně to uvidíte, až vás tam zavedu. Hotová puťka! A zavšivený matrace po tom lazaretu. Nestačil jsem to ještě se ženou uklidit,“ dodal jako na omluvu.

Přistihl jsem se, že jak ho poslouchám, tak se dívám do koše na papír, odkud na mne civí bledé husí oči Führerovy.

„Měl moc rád Prahu,“ říká pan Novotný. „A měl moc přátel mezi Čechy. Narodil se tady. A to víte, s tím se nedá nic dělat.“

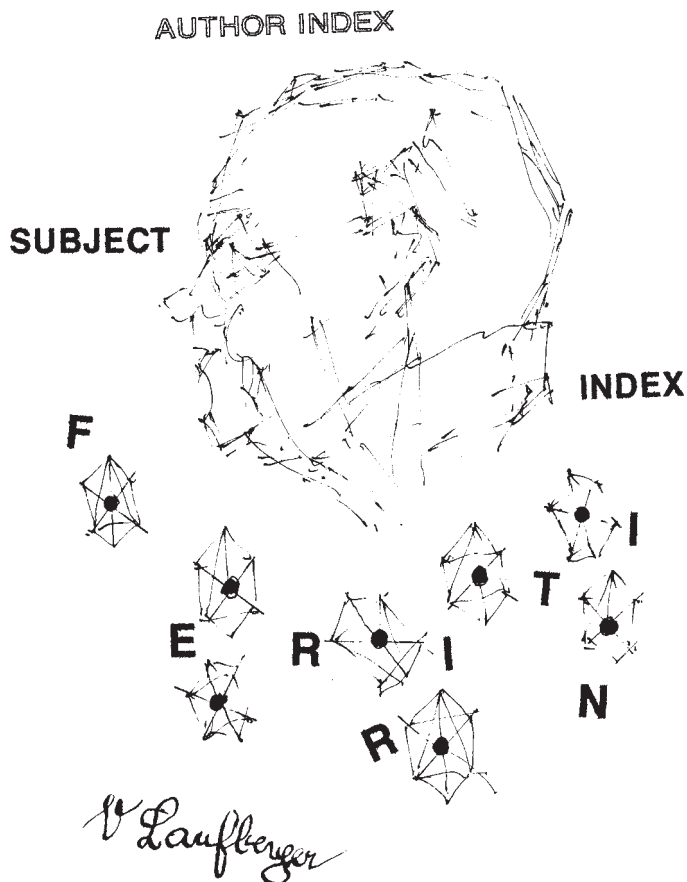
Úvahy pana Svobody přerušil zvonek starobylého telefonu na psacím stole. Zvedl jsem sluchátko a tam se ohlásil jeden známý z histologického ústavu naproti. Je to prý moc nutné a mám hned přijít. Našli něco divného a já jsem to tam dřív prý znal.

Zavedli mě do polokruhové haly s galeriemi, vysoké přes dvě poschodí. Tady jsem před deseti lety dostával první lekce z biologie a histologie. Všechno to tu přestavěli. Stovky regálů po stěnách dokola ve všech galeriích nad sebou až ke stropu. Byly v nich desítky tisíc šedivých obálek s nápisem: Institut für Rassenkunde und Rassenmedizin, Deutsche Karlsuniversität Prag. Na každé obálce řádka různobarevných písmen a číslice. Zřejmě dokonalá organizace. Vytáhl jsem z jedné přihrádky jednu, druhou, třetí obálku. Všechny obsahovaly řadu technicky dokonalých fotografií nahých mužů, žen, dětí z profilu i en face na šedivém, bíle čtvercovaném pozadí. Detaily očí, uší, nosu, otisky prstů a chodidel. Všechno pokreslené přímkami a úhly, pečlivě zapsané číslice, značky a rovnice, indexy, další písmena. Několik závěrečných řádek kódovacích symbolů, číslic a písmen v různých barvách. Několik lakonických slov textu. A jména: Jean Savell, Rotterdam, Haakon Johansen, Trondheim, Hans Kaiser, Weiden, László Balász, Kispest, Kazimier Slowicki, Krakau, Boris Teplow, Kiew. Celá Evropa! A nad tím, nad pancéřovanými dveřmi, jimiž se tam vcházelo a které neměly zvenčí kliku, byl nápis: *Eintritt streng verboten!* Bůh potěš ty, co tenhle práh překročili! Je to mašinerie přesně pracující, sbírka osobních popisů, takové osobní oddělení, co mele a mele a běží a běží, až do úplného konce. Bezezbytku, dokonale, podle daného schématu. Tajné, supertajné. Prosévá to potenciální nepřátele moci. Pochytá je nejdřív a změří jim jejich tělesné a duševní kvality. Z nich pak vyzovuje oddanost nastolenému zřízení podle pravidel určených někde nahoře, podle pravidel odvozených z centrálního dogmatu o nadřazenosti a podřazenosti lidí. A tahle mašinerie tady je měří, kategorizuje, třídí a značkuje. Žádoucí – nežádoucí. Jakýsi automatizovaný poslední soud, kde vševědoucí Bůh byl nahrazen křížencem mezi dogmatem a mocí, a jako prostředek užívá jakousi biologickou technologii. A nakonec jsou z toho předsíně plynových komor! Ty komory jsme tehdy viděli denně v novinách, ale tuhle jejich předsíní nikdy.

Tenkrát jsem si říkal: „Bože na nebi, už nikdy víc takovéhle tajné archivy o lidech, archivy, co obsahují jejich popisy čekající na soudce, kteří se sami nastolili jako vševědoucí a vševládající, vyslovující konečné rozsudky opřené o pavědu brožurek, jež byly prohlášeny za všeobecnou moudrost tohoto zplanělého, netečného, sobeckého, k opravdovému věděni zády obráceného světa.“

PATNÁCT RAD BUDOUCÍM KANTORŮM

1. Nemáte-li rádi děti, neučte. Bězte od toho. Jsou i jiná povolání, kde můžete zbohatnout.
2. Máte-li rádi děti a kantořinu, učte! Jinde sice zbohatnete daleko dřív a pohodlněji, ale určitě nezažijete tolik radosti.
3. Chvalte, chvalte, chvalte! Uchvalte se třeba k smrti. Říkejte svým žákům, jak jsou skvělí a chytří a slušní. A oni budou.
4. Buďte nekonečně trpěliví. Co nechápe Pepíček dnes, pochopí třeba zítra. Nebo za půl roku. Nebo vůbec ne. No a co?!
5. Odpouštějte. Odpustit se dá všechno. Nebo skoro všechno. Vše se dá odpustit a vše se dá během času napravit.
6. Zkuste učit jinak, než jak učili vás. Nemusíte jen stát u tabule a mluvit. Nechte mluvit své žáky.
7. Bojujte proti nudě ve své třídě. Ať se žáci na vaše hodiny těší, ať je to s vámi baví.
8. Važte si svých žáků a respektujte je. Berte je jako partnery a přátele, s kterými se dobře cítíte a s kterými se vzájemně obohacujete.

Cílem vědce je přechod z rejstříku osobního do rejstříku věcného.
Kresba © Otakar Poupa

Dnes vím, že takové seznamy přišly znovu. Změnil se jenom jejich klíč. A vím také, že na konci takové cesty nemohlo přijít nic jiného než znovu nedůvěra, hrůza, krev, šibenice, hlaveň pistole v týle, a pak už jen lidský popel, rozsypaný tajně v noci na mrtvý asfalt pokrytý vrstvou ledu. Nedovedu však pochopit jedině. Jak se stalo, že národ, můj národ, který prošel tímto předpeklem, za několik let potom připravil předpekli stejného druhu sám sobě.

Za krátký čas potom, když jsem přišel znovu na Albertov, byli jsme zaplaveni vlnou studentů. Byly jich tisíce, a znamenalo to přednášky, kurzy a praktika od rána do noci. Trvalo to až do Vánoc.

/pokračování přístě/

9. Hodnotte jen to, co žáci umějí, a ne to, co jste je ještě nenaučili. Vyhněte se špatným známkám. Každý má právo dělat chyby a chyba je příležitost naučit se to dobře. Ani vy se nebojte přiznat svůj omyl. Vždyť chybovat je tak lidské!

10. Neironizujte děti. Pokud si už nutně musíte dělat z někoho legraci, dělejte si ji sami ze sebe.

11. Dopřejte každému svému žáku radost z úspěchu. Každému, a alespoň jedenkrát za den.

12. Vzdělávejte se. Chodte na školení, jezděte na semináře, čtěte odborný tisk, buďte tam, kde se něco děje. Nelitujte času, námahy ani peněz. Váš šéf to možná neocení, vaši žáci určitě ano.

13. Nebojte se. Jste-li o něčem přesvědčeni, stůjte si za tím.

14. Jenom imbecilové nemění svůj názor (řekl Alain Delon). Nebuďte imbecily.

15. Buďte optimisty. Nikdy není přece tak zle, aby nemohlo být ještě hůř.

/Hana Vaverková, sborník VII. semináře o filozofických otázkách matematiky a přírodních věd, Brno 1997/